

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” - CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ
DOMENIUL TEOLOGIE

REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT

LOGOSUL „LUMINA CEA
ADEVĂRATĂ” ÎN
EVANGHELIA DUPĂ IOAN

COORDONATOR:

IPS Pr. Prof. Univ. Dr. Teodosie PETRESCU

DOCTORAND:

Pr. Puiu Andrei DIACONESCU

CONSTANȚA
2019

1. Argument și obiective ale cercetării

Prezenta teză de doctorat se înscrie în spectrul analizelor interdisciplinare care angajează deopotrivă teologia și filosofia în același demers existențial. Discursul teologic astăzi, fie el sub formă științifică sau pastorală, este un mod de relaționare cu societatea contemporană, și, ca atare trebuie atent definit și încadrat în parametrii de actualitate. Teologia în general, și cea biblică în special, reprezintă o sursă inepuizabilă de analize teoretice și practice, iar închisă în sine nu are nicio aplicativitate normativă pentru om. Din acest considerent, teologia trebuie pusă în această dinamică a dialogului cu filosofia și știința în scopul de a oferi perspective integratoare asupra vieții. Din acest considerent, prezenta teză de doctorat se vrea un exercițiu de analiză științifică care să contribuie la dezvoltarea dialogului teologie-filosofie. În planul academic internațional, intențiile teologice sunt tocmai de această manieră.

Tema Logos-ului poate constitui un punct de conexiune între textul sacru, hermeneutica sa și demersul filosofic contemporan, pornind de la gânditorii clasici greci. De aceea, dezvoltările contemporane teologico-filosofice asupra doctrinei Logosului reiau într-un limbaj teologic novator tradiția patristică, actualizând-o sub aspectul relațiilor cu curentele de gândire actuale. În spațiul teologiei răsăritene s-au afirmat voci deosebite care au reconfigurat teologia Logosului pe coordonatele unei gândiri ce o putem defini ca fiind una neopatristică. În secolul XX mari teologi și filosofi au dat noi valențe interpretărilor Logosului, printre aceștia îi putem enumera pe Dumitru Stăniloae, I. G. Coman, Mircea Vulcănescu, Vladimir Lossky, Michel Henry, Andrew Louth. Abordarea problemei Logosului în contemporaneitate vine să întregască în mod plenar importanța ei pentru istoria conceptelor spirituale ale umanității. Gândirea filosofico-teologică contemporană poate să găsească în conceptul de Logos, în semantica acestuia plină de vitalitate o resursă importantă pentru noi moduri de a înțelege lumea și Persoana Umană.

Într-o lume postmodernă în care valorile clasice sunt supuse deconstrucției care intenționează să anuleze orice posibilitate de referire la Transcendență, prin invalidarea limbajului teologic, implicit dogmatic, într-o lume în care ideologiile politico-filosofice intenționează să o reconfigureze pe noi vectori funcționali, și în care individualismul și minimalizarea capacității de a observa și simți rațional și religios sensul existenței și al universului, o joncțiune între teologia biblică noutestamentară și filosofia greacă, premiază a

gândirii filosofice contemporane occidentale, poate oferi o viziune deplină și semnificativă a omului. *Logosul* ne poate reda „posibilitatea de a înțelege cum trebuie să comunicăm cu lumea înconjurătoare și cu noi înșine.”¹ Din această perspectivă, teologul benedictin Ghislain Lafont va afirma în lucrarea sa *O istorie teologică a Bisericii*, faptul că epoca modernă aduce cu sine o hiperrăționalizare a actului comunicării: „... începând cu epoca modernă, primatul matematicii și dialecticii a antrenat o reală raționalizare a acestui drum, ceea ce a implicat o pierdere importantă în evaluarea atât a realului perceptibil, cât și a misterului; o pierdere a componentei sensibile a existenței umane, simțurile sfințite de întruparea lui Hristos devenind mai degrabă indiciul erorii; iar, la cealaltă extremitate a cunoașterii, o pierdere a limbajelor capabile să rostească realitatea lui Dumnezeu și a Legământului Său.”² Teologia contemporană își îndreaptă meditația deopotrivă spre un primat al liturgicului, dar și spre o dimensiune patristică. Liturgia cosmică devine un subiect predilect de meditație pentru gânditorii Logosului contemporan, deoarece pentru aceștia Persoana devine un real spațiu liturgic. Reorientarea patristică a teologiei contemporane aduce în prim plan faptul că ființa umană poate exista numai într-o ontologie a Revelației.

Obiectivele cercetării sunt următoarele:

1. evidențierea dezvoltării conceptului de Logos în cadrul istoric de la abstractul filosofiei eline până la resemnificarea Sa ca Persoană divină în Noul Testament;
2. exprimarea cadrelor teologice ale semnificației Logosului ca Creator, Mântuitor;
3. prezentarea dimensiunii polivalente a semnificației Logosului ca „Lumină” din punct de vedere ontologic și gnoseologic, o temă mai puțin abordată în spațiul teologic românesc;
4. articularea ipostazelor prezenței și lucrării Logosului în conștiința religioasă a umanității;
5. reconsiderarea centralității Logosului ca punct de joncțiune între teologie și știința contemporană.

2. Relevanța temei în contextul cercetării actuale

Tema cercetată este relevantă din mai multe puncte de vedere. Logosul reprezintă astăzi nu numai un element de hristologie, el este măsura tuturor părților teologiei de formulare dogmatică a crezului și până la dogmele soteriologice. Întruparea logosului

¹ Bogdan Baghiu, *Scurtă istorie a Logosului*, Lumen Iași, 2011, p. 119.

² Ghislain Lafont, *O istorie teologică a Bisericii*, ed. Deisis, Sibiu 2003, p. 443.

dumnezeiesc în persoană umană schimbă întreaga arhitectură a conștiinței și a modului prin care omul este prezent în lume. Existența persoanei umane în lume devine una liturgică și Personală prin Logos. Logosul, conceptul de Logos, face posibilă și o reapropiere între meditația teologică și cea filosofică, așa cum era ea conturată în evul patristic. Prin urmare nu avem numai o revenire la o perspectiva patristică istorică, în care tradiția patristică este valorizată ca un vestigiu, ci mai mult decât atât teologia vremurilor noastre își propune să refacă pe deplin acel etos patristic liturgic. Astfel spus, problema și întrebarea majoră este aceea cum anume viața omului zilelor noastre să redevină o liturghie.

Logosul, Hristos, este modelul istoric de sfințire liturgică a Persoanei Umane. Această sfințire nu este doar un ritual, ea are o dimensiune cosmică, aducând omul la coparticipare, la marea taină a Iubirii. Teologii contemporani își dau seama că trebuie să se întoarcă spre acele teme fundamentale ale hristologiei care fac din aceasta o știință a Vieții.

Necesitatea de reformare a structurilor raționaliste care și-au făcut loc în discursul teologiei și filosofiei hristologice trebuie să revină la idealul creștin al Tainei și al Liturghiei. În Liturghie discursul teologic devine Viață.

Restaurarea umanului cuprins de febra unei existențe sociale, fără dimensiune cosmică, reprezintă fără îndoială provocarea cea mai importantă care stă în fața teologiei și filosofiei creștine contemporane. Această restaurare constituie o preluare a tradiției din patristica primelor secole creștine.

Logosul în teologia contemporană joacă un dublu rol: în primul rând cel pedagogic, teologia contemporană făcând apel în sens moral la acea frământată perioadă a începuturilor patristice, alunci când lupta dogmatică pentru conturarea doctrinei Logosului s-a constituit într-o exemplificare, a dăruirii teologale, dar și un rol intelectual, privind modalitatea prin care această doctrină s-a cristalizat. Spiritul și stilul patristic sunt cu adânci reverberații în marea teologie actuală a lumii.

Studiul cristalizării doctrinei Logosului din primele veacuri creștine a insuflat teologilor actuali noi deschideri și evitarea unor maniere și teme scolastice. Teologia actuală, prin întoarcerea ei la maniera patristică, obține un pronunțat caracter de autenticitate. Această resurrecție patristică nu arată altceva decât spiritul natural al teologiei, al acelui duh al teologiei care-o transformă din speculație sterilă în liturghie a minții aflate în comuniune cu sufletul.

Teologia zilelor noastre încearcă să fondeze după modelul patristic o nouă ontologie, care să nu mai fie una a arhetipurilor statice, ci una a împlinirii Logocentrice a Persoanei. Teologia patristică ne învață că edificiul dogmatic creștin este unul armonios structurat, dat

fiind faptul că acesta este alcătuit din concepte cu o mare vitalitate. Christos Yannaras va pune pe larg în discuție această dimensiune naturală a demersului teologic patristic, dimensiune care provine dintr-o comuniune între voința lui Dumnezeu și mintea omului. Și această resurrecție a dogmei către revelația naturală s-a produs ca efect direct al Întropării Logosului în Persoană. Asumarea antropologică a Persoanei de către Dumnezeu-Fiul reprezintă suprema dovada a Prezenței lui Dumnezeu în dogmă. Întroparea îl eliberează pe om de percepțiile unei geometrii căutate a dogmei. Cu alte cuvinte, teologia nu-l poate căuta pe Dumnezeu după un schematism și după presupuziții de ordin rațional, ci totul trebuie să fie o întâlnire sub semnul armoniei Logosului și a Persoanei, Yannaras spunând: „în această armonie „personală” a lumii care lucrează neîncetat constă posibilitatea întemeierii relației personale a omului cu lumea, posibilitatea relației personale cu Creatorul prin logos-ul celor create. Cu alte cuvinte, legarea lumii de Dumnezeu nu este pentru om numai o posibilitate de reducere rațională a rezultatului la cauză, la această legătură nu se ajunge pe calea deducției, printr-un salt mental de reducere a „ideilor”, a „chipurilor” sau a „formelor” materiei la arhetipurile concepute de divina înțelepciune înainte de veac, la cauzele eterne ale celor zidite, ale făpturilor, cuprinse în Ființa lui Dumnezeu. Dar înseamnă că Prezența lui Dumnezeu, ca voință și lucrare (și nu ca Ființă) personală, este nemijlocită și activă, lucrătoare în lume-ca este o chemare neîntrerupt lucrătoare prin logos-ul lucrurilor la relația personală cu Dumnezeul-Logos”³. Astfel putem observa o constantă patristică pe care actuala teologie contemporană o reia și anume aceea de a se transforma în ontologie. Reflecția neopatristică asupra existenței constituie una dintre marile curențe de idei ale contemporaneității. Logosul fiind în această privință unul dintre pilonii centrali ai filosofiei și teologiei de astăzi.

Logosul ioaneic este o sinteză a tuturor variantelor logosului grecesc, unind deopotrivă în substanța sa conceptuală naturalismul logosului presocratic cu umanismul platonician la care se adăugă și viziunea moralei stoice, morală în sensul de legătură între conștiințe. Însă pentru a defini cel mai bine această sinteză ar trebui să precizăm încă de la început că sinteza Logosului ioaneic înseamnă înainte de toate Persoană. De aceea putem privi prologul ioaneic ca un tratat de ontologie a restaurării omului, dar și a întregii existenței. Semnele acestei noi forme de a concepe ontologia îl reprezintă și faptul că Ioan operează în discursul său cu noțiuni ne-cuantificabile, operându-se doar cu atributele unei ontologii non-materiale, non-fizice, elementele acestei ontologii ținând de o Realitate a Persoanei. Christos Yannaras va creiona aceasta ontologie ce se sustrage determinărilor numerico-cantitative și

³ Christos Yannaras , *Persoană și Eros*, ed. Anastasia, București, 2000, p. 104.

obiectivismului ontic astfel: Transcenderea definitivă a relațiilor numeric-cantitative considerate ca posibilitate absolută și unică de cunoaștere a lumii, adică refuzul determinării ontico-raționale a adevărului realității lumii (al lumii ca o coincidență a obiectivității aparente cu definirea ei de către intelect) devine posibilă numai pe baza diferenței ontologice, a diferenței între Ființă și ființare și aceasta înseamnă: numai în dimensiunile unui fapt „de manifestare” a Ființei în cadrul relației personale, și nu în dimensiunile ontico-obiective. În cadrul relației personale cu realitatea lumii îl cunoaștem pe a Fi (τὸ εἶναι) nu ca ființă, nu ca totalitate ontică numerică și cantitativ măsurabilă, nu ca natură sau esență, ci ca infinitate de diferențe ontice nedeterminabile, cu alte cuvinte, ca modul în care sunt ființele(τὰ ὄντα) în unica și incomparabila lor lipsă de asemănare, în unicitatea lor „personală”⁴.

Prin urmare Logosul creștin re-dimensionează prin ideea de Persoană conceptul de ontologie mistică. Chiar dacă și celelalte doctrine ale logosului construiau în jurul lor ontologii mistice, totuși acordă o intimitate aparte prin această identitate indisolubilă a Logosului-Persoană divino-umană. Din această perspectivă mulți autori consideră Evanghelia după Ioan o carte a Facerii, a Noului Testament, această afirmație nefiind doar una metaforico-speculativă, ci ea conține sensurile cele mai profunde ale textului ioaneic.

Plecând de la această caracteristică fundamentală a filosofiei ioaneice, Michel Henry, poate unul dintre cei mai de seamă exegeți contemporani ai Evangheliei Logosului, va remarca tocmai diferența de optică asupra actului creației și a celor create din interiorul celor două texte sacre ale tradiției creștine, respectiv Cartea Facerii și Evanghelia după Ioan, autorul francez remarcând condiția diferită a umanității. În Facere, Michel Henry spune că omul creat manifestă o anumită pasivitate ontică, ideea de prezență în lume a ființei umane fiind una prestabilită și pre-scrisă în sensibilitatea acesteia, în schimb omul ioaneic se manifestă prin ideea de întrupare, prin ideea de naștere și prin iubire. Spre deosebire de ontologia Facerii, ontologia ioaneică nu mai stă sub semnul Facerii, ci al Nașterii: „Recunoaștem propozițiile inițiatice ale Prologului lui Ioan care ne îngăduie să înțelegem unitatea vizării transcendente a Scripturilor. Această unitate e dezgolită atunci când ideea de creație face loc celei de naștere. Omul poate fi înțeles numai plecând de la ideea de naștere. Nașterea omului în Cuvântul (să remarcăm că însăși creația biblică se face în Cuvântul lui Dumnezeu care e Cuvântul Vieții: „Dumnezeu spune (...)” repetă nașterea Cuvântului Lui Dumnezeu ca auto-revelare a Lui. Această omogenitate între nașterea Cuvântului și cea a omului explică de ce atunci când Cuvântul vine să se întrupeze ca să se

⁴ Christos Yannaras, *Persoana și Eros*, ed. Anatasia, București, 2000, p. 97.

facă om, n-a venit în lume, a venit într-un trup „la ai săi” (Ioan 1,10)- printre cei care-I aparțin dintotdeauna. Numai atunci când să înțelegem toate acestea am părăsit istoria, nu mai trebuie să urmărim dezvoltarea cronologică a Scripturilor, a căror vizare se inversează și ea. Conceptul de naștere dă sensul său exhaustiv și adecvat creației, Prologul lui Ioan ne îngăduie să înțelegem Facerea”⁵.

3. Metodologia folosită

Obiectivul central al lucrării de față îl constituie analiza conceptului de *Logos* în filosofia greacă și teologia Noului Testament, cu referire directă la textele biblice, folosind o metodologie adecvată de cercetare a acestora. De aceea, am prezentat metodele, tehnicile și procedeele folosite în cadrul acestui demers științific. Utilizând ca punct de referință abordarea științifică biblică, voi folosi metodele specifice cercetării de acest gen:

a) *Metoda exegetico-hermeneutică* prin care s-au interpretat în perspectivă biblică și dogmatică textele vechitestamentare și noutestamentare cu referire la *Logos*. Interpretarea diferitelor pasaje din aceste cărți s-a realizat pe baza operelor Sfinților Părinți, a teologilor români, dar și pe lucrările teologilor moderni și contemporani aparținând spațiului apusean. S-a pus accent în special pe exegeza diacronică, prin orientarea tezei mele spre autorul/autorii textelor biblice și contextul în care au apărut ele, dar și pe cea sincronică prin centrarea spre textul biblic și spre destinatari ca receptori ai acestora. Astfel, s-a acordat în egală măsură atenție atât intenției autorilor biblici, cât și intenției textului în rândul receptorilor săi, cu o mare relevanță la contextualizarea relevanței tematicii *Logosului* în dialogul dintre filosofie și teologie.

b) *Metoda istorică*, încearcă să contureze dezvoltarea conceptuală a *Logosului* în filosofia greacă și teologia biblică noutestamentară și să o privească, apoi, din perspectivă fenomenologică. Scopul utilizării acestei metode în lucrarea mea a fost observarea caracteristicilor raportului dintre *logosul filosofic*, gândit în maniera filosofilor greci (Platon, Aristotel, stoci etc.) și *Logosul teologic* gândit în maniera biblică în interconexiunea Vechiului și a Noului Testament, dar și în maniera teologiei patristice de tip atanasian, alexandrin, maximian. Astfel, se poate contura un tablou istoric complex al ideii de *Logos* în gândirea filosofică religioasă greacă, care a oferit de altfel teologiei ortodoxe vocabularul noțional terminologic, desigur cu reinterpretarea într-o măsură mai mică sau radicală a conceptelor în semnificația lor.

⁵ Michel Henry, *Întrupare. O filozofie a trupului*, ed. Deisis, Sibiu, 2003, p. 325.

c) *Metoda analitică*, prin care am urmărit să pun în evidență analiza fiecărui filosof grec din registrul atenției noastre, dar și teologia distinctă a Sfântului Ioan Evanghelistul și a fiecărui autor patristic, pentru a putea răspunde la o serie de întrebări fundamentale pentru studiul de față: ce a vrut să spună autorul, care era contextul, ce înțelege autorul, ce efect are elaborarea sa asupra omului de atunci și de acum? Avantajul acestei metode este capacitatea sa de a pune în evidență particularitatea unică a gândirii fiecărui filosof, autor biblic și teolog patristic în parte și accentele sale specifice.

Având în vedere cantitatea considerabilă de cercetare întreprinsă asupra *Logosului*, teza mea de doctorat a recurs la consultarea de resurse bibliografice. Astfel, în strânsă legătură cu noțiunile fundamentale cu care operează această lucrare sunt izvoarele istorice, literatura de specialitate. Pentru aceasta, a fost necesară mai întâi consultarea exegeților care au avut ca obiect de studiu ideea de *logos*. Din domeniul filosofiei, am făcut referire, în primul rând, filosofii consacrați în gândirea bogate bibliografii și a instrumentelor de lucru în scopul introducerii și familiarizării cu principiile filosofice și teologice ale ideii de *logos*, în mod special cu mentalitatea greacă antică. Deosebit de importante pentru lucrarea noastră au fost acele lucrări pe care le putem considera drept niște manuale extrem de utile care ne-au ajutat să ne familiarizăm cu teologia *Logosului*. În primul rând menționăm aici pe scriitorii patristici (Sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatica*, traducere de Pr. D. Fecioru, Editura Scripta, București 1993, Sfântul Ioan Gura de Aur, *Comentariu la Evanghelia după Ioan*, traducere din limba franceza de Diacon Gheorghe Băbuț, Editura Pelerinul Roman, Oradea 1997, Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Scrieri, partea I, Ambigua*, traducere, introducere și note de Preot Profesor Dumitru Stăniloae, "Colecția Părinți și Scriitori Bisericești", volumul 80, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București 1983) umană: Aristotel, Platon, Socrate.

Pentru o abordare cât mai completă a subiectului și a delimitărilor conceptuale am recurs la diverse dicționare și articole ale revistelor și jurnalelor occidentale de mare renume, *Dicționar Biblic*, Vol. I, traducere din limba franceză de Constantin Moisa, Editura Stephanus, București, 1995; *Dictionary for Theological Interpretation of the Bible*, Kevin J. Vanhoozer (Ed.), Society for Promoting Christian Knowledge, London, 2005; *Dictionary of the Later New Testament & Its Developments*, Ralph P. Martin and Peters H. Davids (Eds.), InterVarsity Press, Downers Grove, 1997; *Harper Collins Bible Dictionary, Revised Edition*, Paul J. Achtemeier (Ed.), Harper San Francisco, New York, 1996; *Dictionary for Theological Interpretation of the Bible*, Kevin J. Vanhoozer (Ed.), Society for Promoting Christian Knowledge, London, 2005; *Eerdmans Dictionary of the Bible*, David Noel Freedman (Ed.),

William B. Eerdmans Publishing Company, Cambridge, 2000; *Harper Collins Bible Dictionary, Revised Edition*, Paul J. Achtemeier (Ed.), HarperSanFrancisco, New York, 1996, *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1967, *A Greek-English Lexicon*, compiled by H. G. Liddell and R. Scott, with a revised supplement, revised and augmented throughout by H. S. Jones (LSJ), new edition, Oxford University Press, 1996, *The Cambridge Companion to Aristotle*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, Burnet, J., *Greek Philosophy*, part I: *Thales to Plato*, Macmillan and Co., London, 1928, *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, „Cambridge Companions to Philosophy” Series, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.